

УДК К 85. 317. 43.

Г. В. Утешева

**РОЗВАГИ КАТЕРИНОСЛАВЦІВ НА МЕЖІ ХІХ–ХХ ст.:
«ЛЕГКОВАЖНА ОПЕРЕТКА»**

Досліджено історію розвитку опереточного мистецтва у Катеринославі на початку ХХ ст. Висвітлено гастрольну діяльність російських, єврейських та українських опереточних груп. Проаналізовано репертуар театральних товариств, розглянуто виступи найвидатніших виконавців, які приїздили до міста, з'ясовано ставлення публіки до оперети.

Ключові слова: Катеринослав, оперета, антрепренер, бенефіс, катеринославська публіка.

Исследована история развития опереточного искусства в Екатеринославе в начале ХХ в. Рассмотрена гастрольная деятельность российских, еврейских и украинских опереточных групп. Проанализирован репертуар театральных обществ, рассмотрены выступления выдающихся исполнителей, которые приезжали в город, показано отношение публики к оперетте.

Ключевые слова: Екатеринослав, оперетта, антрепренёр, бенефис, екатеринославская публіка.

History of development of operetta's art at Ekaterinoslav in the beginning of XX century was investigated. There was regarded the touring activity of Russian, European and Ukrainian operetta's troupes. Repertory of theater companies was analyzed. Performances of outstanding performers who visited city were regarded. Public's attitude to opera was shown.

Key words: Ekaterinoslav, operetta, entrepreneur, benefit performance, public of Ekaterinoslav.

Проблематикою розважальної культури Катеринослава на межі ХІХ–ХХст. історики займалися не дуже охоче, виявляючи до неї традиційну обережність. Недостатньо вивчена тема музично-театрального життя міста зазначеного періоду, хоча у жанрі «малих форм» радянськими та сучасними краєзнавцями розкриті окремі сюжети музично-театральної минувшини міста на Дніпрі. Історії створення театрів Брянського заводу та Зимового театру присвячені публікації С. Левенець [15, с. 4] та М. Шатрова [41, с. 4]. У місцевій пресі друкувалися статті В. Абрамовського [3, с. 4], Л. Капкало [13, с. 4], В. Мороза [20, с. 4], Ю. Мицика [19, с. 4], І. Трало [33, с. 4; 34, с. 4; 35, с. 4; 36, с. 3], В. Чумаченко [37, с. 3] про корифеїв українського театру, які приїздили до Катеринослава наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., про гастрольну діяльність оперних співаків О.К. Алчев-

ського, Л. В. Собінова та Ф. В. Павловського. Катеринославським балам присвячена робота Г. Г. Дерев'яненко, в якій автор описує історію бальної культури Росії та класифікує бали за декількома групами. Значна увага приділяється дворянським балам Катеринослава першої половини XIX ст. та бальному етикету [9, с. 48–53].

Певний внесок у вивчення музично-театрального життя Катеринослава на межі XIX – XX ст. зроблено й автором даного дослідження [38, с. 152–159; 39, с. 96–102; 40, с. 284–290].

Інформаційні можливості цієї теми доволі обмежені. Основними джерелами є публікації музично-театральних критиків у місцевих газетах початку XX ст., які підписували свої статті, використовуючи псевдоніми. Водночас і цей матеріал дає можливість вивчити гастрольну діяльність опереточних труп, проаналізувати репертуар театральних товариств, розглянути виступи найвидатніших виконавців, з'ясувати ставлення катеринославської публіки до «легковажного» жанру на початку XX ст.

У середині XIX ст. на основі комічної опери та популярних фарсів – водевілів – склалася оперета. Новий музично-театральний жанр швидко завоював популярність у Росії. Але через свій «легковажний» норов оперета пробивалася на сцену з деякими труднощами. «Оперетка – все її ругають, но все смотрят, – писав катеринославський критик. – Самые злые меломаны, их всегда пугало легкомыслие – не столько автора, сколько публики, и лучшие из них желали видеть публику в театре только коленапреклоненную, плохие... – знатоки, брюзжащие хранители музыкальной таблицы умножения. Ни те, ни другие не желают признаваться, что в театре можно развлекаться» [18, с. 4]. Попри все катеринославська публіка із задоволенням відвідувала вистави «легковажного» жанру.

У січні 1901 р. у новому Зимовому театрі гастролювала опереточна трупа Алмазової, у складі якої виділялися співачки А. А. Смоленіна та З. Ф. Бауер. Із чоловічого складу трупи найпопулярнішим був А. А. Брянський – улюбленець публіки. Гастролю відбулися завдяки старанням директора театру, видатного антрепренера Л. Шильдкрейта, який за доволі короткий час перетворив гімнастичний зал у красивий та затишний театр [34, с. 4].

Багато разів наймав катеринославські театри для опереточних вистав досвідчений антрепренер С. І. Крилов, який, як писав кореспондент місцевої газети «Южная Заря», «...обставлял спектакли старательно, как в смысле внешней постановки, так и артистических сил» [7, с. 4].

Опереточний репертуар містив у собі багато «своїї» або «чужої», але все одно найсправжньої музики. Та для її виконання були потрібні не тільки артисти суто опереточного жанру, а й досвідчені співаки та співачки. Іноді трупи С. І. Крилова виглядали досить блякло за своїми

вокальними можливостями». И настоящим певцом и настоящим голо-сом можно назвать без оговорок только господина Амираго, который имел большой вокальный успех», – згадував сучасник [7, с. 4].

С. І. Крилов намагався врятувати положення і запрошував як головну примадонну В. В. Кавецькую та інших артистів, знайомих місцевій публіці з попередніх гастролей, що мали в Катеринославі гучний успіх. Всесвітньо відома примадонна варшавських урядових театрів В. В. Кравецька взяла участь у «Веселій вдові» на музику Ф. Легара. Співачка неодноразово виступала в Катеринославі. Наприклад, у червні 1915 р. в Зимовому театрі відбувся її черговий концерт, у якому взяли участь баритон Кругловський та піаніст Ривкін [14, с. 5].

Останні новини столичних театрів на суд катеринославської публіки представляла оперета Г. М. Лохвицького. До складу трупи входили знайомі місцевим театрам артисти, які мали шалений успіх. Катеринославська газета «Русская правда» називала прізвиська виконавців – Соколової, Іванової, Баратової, Драгоша, Медведевої, а також відомих артистів петроградських та московських театрів – Гамаля, Міловідової, Лапшиної, Германь, Булатової, Єлінової, Бурцовой, Матвеевої, Тарського [6, с. 3]. Для відкриття сезону в жовтні 1914 р. трупа обрала популярну оперету «Граф Люксембург» [6, с. 3].

Стосовно вибору п'єси можна було посперечатися. З початком першої світової війни до всього німецького, австрійського багато хто почав ставитися дуже недоброзичливо. Головний режисер опереточної трупи С. П. Медведєв вимушений був замінити німецькі прізвиська на балканські [28, с. 3]. «Исполнители, – як помітив місцевий музикознавець, – удачно держались необхідного тона. Госпожа Соколова, как и раньше, заразительно весела... Господин Баратов разнообразный и находчивый актёр, чудесный в своём «простецком» амплуа. Как и раньше, мила и очаровательно изысканна госпожа Иванова, её голос звучит выразительно и чисто, особенно в среднем регистре. Монументальный господин Драгош пылал вулканом и слегка детонировал. Новый для Екатеринослава актёр господин Медведєв весело и в меру буффонил, хотя и не следовало так повторяться в немых сценах с подагрою» [28, с. 3].

Таким чином, трупа Г. М. Лохвицького відразу мобілізувалася й «пішла уперед на катеринославську публіку». «Хотя она шла танцюя, но это самый приятный способ наступления», – констатував кореспондент місцевої газети [28, с. 3].

На жаль, не всі постанови проходили вдало. Деякі з новинок сезону відносилися до того розряду опереток, які старіли раніше, ніж були написані, наприклад «Жриця вогня». «Русская правда» писала: «Несмотря на то, что новинка шла только во второй раз и было

обещано показать все очарование востока, в театре появилось лишь несколько десятков, и те открыто скучали. Исполнители поддерживали устоявшееся настроение... все с нескрываемым равнодушием говорили, что необходимо...» [17, с. 3].

З величезним сценічним й матеріальним успіхом для трупи пройшла оперета видатного віденського композитора Ф. Легара «Ідеальна дружина». Велика заслуга щодо постановки цього твору на сцені театру Комерційного зібрання належала режисеру Ф. Д. Августову, який користувався також цілковито заслуженими симпатіями місцевої театральної публіки як талановитий артист [23, с. 4]. Мелодична оперетка «Льова із Могильова» у постановці цікавого режисера Д. Г. Гутмана витримала декілька сезонів. Відносно цієї особистості газети писали: «Талантливый режиссер, всегда мятущийся, вечно ищущий, с головой ушедший в искусство – в эту невидимую страну красот и пролагающий к ней новые пути...» [12, с. 4]. Д. Г. Гутман був запрошений на посаду головного режисера нового театру під назвою «Камерний», який відкрився у місті 15 квітня 1914 р. [12, с. 4] Головним адміністратором театру став видатний театральний діяч Р. М. Герц, репертуарну та мистецьку частини очолив письменник С. Горний з трупи «Ново-Сатириконецв». У театрі передбачалося ставити нові, ще невідомі п'єси А. Авчеренка, гротески С. Горного та інших тогочасних гумористів. Планувалося також влаштовувати кабаре за зразком мюнхенських театрів, «літні бали» за участю столичних гумористів та Імператорського балету. Створення оркестру було доручено петербурзькому диригенту Л. Кантору. До складу трупи увійшли співачка московського мистецького театру Мірелло й І. М. Ільїнський, знайомий місцевому глядачу з антреприз Дедікова [11, с. 4].

Таким чином, новий театральний заклад обіцяв бути дуже цікавим. Але, як відзначив катеринославський музичний критик, що друкувався у газеті «Русская Правда» під ініціалами І. Ш., «...каждое новое дело, а тем более преследующее чисто художественную цель, конечно вызывает среди массовой публики недоверие. «Знаем, – говорит в таких случаях рядовой обыватель, – все эти новые начинания, – не для чего это». Такое скептическое отношение к новому театру приходилось наблюдать и мне. Признаюсь, что такие мрачные прорицания приводили меня к большому удивлению» [27, с. 4].

Чимало талановитих опереточних артистів виступало на сценах Катеринослава. На честь деяких митців, як прояв заслуг майстерності, публіка влаштовувала бенефіс. Звичайно до свята готувалася найбільш цікава вистава, в якій брав участь артист. Наприклад, для своїх іменин опереточний актор-комік І. М. Любов обрав дуже музич-

ну й красиву оперету «Наш Дон-Жуан». Сучасник згадував, що «...игра И. М. Любова отличается своею простотою, что есть *conditio sine qua* поп всякой талантливой игры. Кроме этого у актёра очень сильно развито чувство такта, сдерживающее его даже в сильных комических ролях от шаржа, или, как говорят, от пересола» [1, с. 4].

Майже з першої появи на сцені завоювала симпатії місцевої публіки А. І. Мерц. У свій бенефіс у січні 1914 р. в Театрі мініатюр актриса виступила в опереті «Тітонька з Глухова та Іван Іванович винуватий». Про гру А. І. Мерц катеринославська критика писала: «В ней так много художественного чувства, так много понимания сцены и действительно артистического такта, который всегда сдерживает артистку в определенных рамках. Роли, в которых выступает А. И. Мерц, всегда тщательно обдуманы, взвешена каждая деталь – и одновременно это холодный расчет, объединенный с таким богатым, сильным и ярким темпераментом, что во время игры создаётся всегда очень сильное, но выразительное впечатление» [10, с. 6].

Музичний критик «Русской правды» повідомляв, що з усіх кутків Російської імперії чималу кількість телеграм з вітаннями отримав режисер І. Я. Глебський у день святкування в Катеринославі 25-літнього ювілею сценічної діяльності. Майстра оперети вітали такі відомі антрепренери, як Синельников, Сіверський, Амираго, Рафальський, Августов та ін. 14 січня 1914 р. у театрі Комерційного зібрання безліч подарунків отримав режисер від своїх прихильників. Для свого ювілею І. Я. Глебський обрав дуже красиву, мистецьку та надзвичайно музичну оперету Лінке «Гри-Гри» [4, с. 4].

Бенефіси артистів проводилися також з метою залучити якомога більше публіки. Але не завжди подібні заходи мали успіх. Так, незважаючи на те, що артист І. М. Ільїнський був відомий катеринославцям за трьома театральними сезонами, бенефіс на його честь, проведений 12 травня 1914 р., привернув замало глядачів [22, с. 4].

У Катеринославі існувало декілька організацій, які надавали свої приміщення гастролюючим опереточним трупам. Звичайно, між установами постійно існувала конкуренція. Адміністрація Англійського клубу, театру Комерційного зібрання чи Літнього театру Міського саду та ін. намагалися запросити трупи, котрі виступали з цікавими, новими, різноманітними репертуарами, у складі яких були видатні, талановиті артисти. Іноді переговори між адміністрацією театрів та антрепренерами надовго затягувались або обидві сторони взагалі не приходили до одної думки. Причини були різні. Наприклад, у лютому 1914 р. адміністрація театру Комерційного зібрання розглядала пропозицію щодо запрошення на майбутній зимовий сезон опереточної трупи Августова та Рафальського. Переговори вже наближа-

лися до взаємного узгодження, але потім, з огляду на заяву Августова та Рафальського про те, що вони зняли Літній театр Міського саду з 1 травня по 1 липня для вистав опереточної трупи у тому ж самому складі, пропозиції їх щодо майбутнього сезону Комерційним клубом були відкинуті [32, с. 4].

Влітку 1914 р. зірвалися гастролі багатьох опереточних труп у зв'язку зі складною зовнішньополітичною ситуацією. Театр Комерційного зібрання віддали під лазарет для хворих та поранених воїнів, й опереточна трупа Горевої, яка мала намір грати у цьому театрі, була повідомлена терміною телеграмою про розірвання угоди [26, с. 3].

У театрі Англійського клубу не передбачалося ніяких розваг, тим більше, що у зв'язку з початком війни товариство відмовилося від контрактів, які були укладені з опереточними артистами на серпень 1914 р. Зірвалися гастролі опереточної трупи А. А. Борисова й П. С. Якутова, які мали початися в Катеринославі 1 серпня 1914 р. У пресі писали, що ця трупа дуже вдало виступала у Харкові [25, с. 3]. «Таким образом, на протяжении этого лета оперетты в нашем городе не будет», – констатував кореспондент газети «Русская Правда» [2, с. 4].

У 1914 р. зривалися гастролі українських театральних музичних колективів, які з незмінним успіхом виступали на сценах нашого міста починаючи з другої половини XIX ст. Саме у Катеринославі під час гастролей трупи Д. П. Ізотова, у складі якої був М. Л. Кропивницький, актори дізналися про сумнозвісний Емський наказ 1876 р., з приводу якого драматург згадував: «...тут нас и догнало горе: исполнение всякого украинского, по высочайшему повелению, было запрещено. В день запрета шла драма «Дай сердцеві волю» и дивертисмент. Губернатором был И. М. Дурново, который разрешил нам выполнить эту постановку. В дивертисменте я пел известную песню из «Підгорям», «Поле моє, поле», но не допел и разрыдался» [5, с. 36]. Тільки у 1881 р. під тиском громадськості російський уряд змушений був передати питання про дозвіл на постановку українських вистав у південних губерніях на розсуд місцевих губернаторів. Це відкрило дещо ширші можливості для розвитку українського музично-театрального мистецтва.

Відомо, що М. Л. Кропивницький грав на сцені катеринославських театрів сім разів (у 1875–1876 рр. – у трупі Ізотова; у 1885, 1889, 1895, 1900, 1901 рр. – на чолі власної трупи, 1908 р. – у трупі Сабініна) [5, с. 36]. Про те, що його гастролі в Катеринославі завжди радісно зустрічали глядачі, свідчать численні повідомлення місцевої преси. Наприклад, газета «Степь» повідомляла, що 29 липня 1885 р. трупа М. Л. Кропивницького закінчила свої гастролі на користь бідних городян. Поставлені були «Сватання на Гончарівці» та «Бедовая бабуш-

ка». За циркуляром 1881 р. вистави у репертуарі «малоросійських» труп повинні були виконуватися як українською, так і російською мовою. Вистави користувалися шаленим успіхом. М. Л. Кропивницькому та М. К. Садовському шанувальники піднесли вінки, а М. К. Заньковецькій – розкішний букет [31]. М. Л. Кропивницький був особисто знайомий з місцевими діячами культури та літератури А. І. Сторовим, І. І. Манжурою, М. В. Биковим [5, с. 36].

Четвертого січня 1911 р. українська трупа Т. П. Колісниченко поставила у Зимовому театрі відому оперету-феєрію «Вій» (за повістю М. В. Гоголя) у п'яти діях [24, с. 1]. У липні 1911 р. трупа українського театру М. К. Садовського гастролювала у Катеринославі. Вистави йшли у Літньому театрі Миського саду. Місцевий кінооператор Д. Сахненко, один з піонерів української кінематографії, зняв постановки театру М. К. Садовського – «Наймичку» та «Наталку Полтавку». Садовський виконував роль Цокуля, Л. Линицька грала наймичку Христину, І. Мар'яненко – Панаса, С. Паньковський – діда мельника, М. Петляшенко – гусара та Г. Колесніков – Рухлі [33, с. 4].

Слідом за «Наймичкою» було відзнято «Наталку Полтавку». Роль Наталки виконала геніальна українська актриса М. Заньковецька, ввізного–Ф. Левицький, виборного – М. Садовський, в інших ролях виступили І. Мар'яненко, Г. Борисоглібська та Г. Бутовський [33, с. 4]. У грудні 1911 р. картини випустила кіноконтора «Искусство» в Катеринославі. Вони є найціннішим досягненням української кінематографії початку ХХ ст. [33, с. 4].

П'ятнадцятого вересня 1913 р. товариство української трупи під управлінням та режисерством Л. Сабіна дало дві вистави: «Гетьман Дорошенко» та «Брат на брата». У них брав участь жіночий та чоловічий хор під управлінням диригента А. С. Немковського [16, с. 4].

Запам'яталася всім шанувальникам України чудова у всіх відношеннях вистава Л. Сабіна «Сорочинський ярмарок», яка пройшла у театрі Комерційного зібрання 17 березня 1914 р. Сучасник згадував: «... Красиво, свободно ведёт роль Панько господин Сагайдачный. У артиста очень хороший голос и чудесная манера петь. Единодушные аплодисменты вызвала госпожа Борозная следующими словами: «Така її доля», «Зеленький барвіночку», «Нащо мені карії очі...». Хоровые номера и танцы прошли чудесно. Публика аплодировала и требовала повторений без конца...» [16, с. 4].

Широко відомою була трупа А. Л. Суходольського, в якій виступали значні артистичні величини – наприклад чудова артистка Дикова [8, с. 4]. Добре поставленим голосом володіла Грищенко, приємного тембру тенором співав Громов [42, с. 4]. Завжди цікавою була гра досвідченого Занегина; вигідно виокремлювався Юркевич [30, с. 4]. Про самого А. Л. Суходольського місцеві музичні критики писа-

ли: він «...талантливий изобразитель разнообразных ролей от самой весёлой комедии до раздирающей душу трагедии» [29, с. 4]. У трупі був чудовий хор, гарні танцюристи, оркестр. До репертуару ввійшло багато старих п'єс популярних українських авторів. Загалом, як зауважила газета «Русская Правда», «...постановки у «малороссов» проходили с редкостным художественным успіхом, и публика посещает в большом количестве в театре Общественного собрания» [29, с. 4].

Українські трупи брали участь у гуляннях, які з благодійною метою влаштовували різноманітні організації в Міському саду. 13 липня 1914 р. Катеринославським окружним правлінням Імператорського російського товариства рятування на водах проводився такий захід. На відкритій сцені повним хором трупи Н. А. Кучеренка та Г. Д. Зоріна було виконано велику концертну програму, складену з кращих номерів українського репертуару [45, с. 4]. У серпні 1914 р. у театрі Міського саду Товариством русько-малоросійських артистів під управлінням Н. А. Кучеренка та Г. Д. Зоріна глядачам була запропонована комічна оперета за твором М. В. Гоголя «Сорочинський ярмарок» та твір М. П. Старицького «Маруся Богуславка» у чотирьох діях [44, с. 4].

З місцевої періодики початку ХХ ст. відомо, що у Катеринославі проходили вистави єврейських опереточних труп. Так, 3 липня 1914 р. у театрі Суспільного зібрання єврейською трупю Філізона було поставлено музичну оперету Шора. Газета «Южная Заря» повідомляла, що «...роль балованной Елены госпожа Будкина провела очень интересно. Единодушные аплодисменты вызвали талантливые комикки Филизон и Иррис» [43, с. 4].

Отже, той, хто полюбляв щиру усмішку, приємні жарти, хто бажав хоча б на декілька годин відірватися від похмурої, важкої буденності, забути й посміятися, приходив послухати грайливу, жваву оперетку, яка на початку ХХ ст. мала своїх прихильників і в Катеринославі.

Яскравими спалахами на небосхилі катеринославського музичного життя запам'яталися короткочасні гастролі опереточних артистів Петербурга й Москви. Особливий успіх у публіки мала українська оперета. «Малоросійські» виконавці, попри перешкоди з боку державних установ, популяризували твори українських авторів, сприяли розвитку національної музичної культури.

Звичайно, не завжди сюжети оперет задовольняли смаки глядачів. Але, незважаючи на деякі недоліки, гастролуючи опереточні трупи знайомили катеринославців з кращими творами світової класики. На відміну від оперного мистецтва «легковажну оперетку» катеринославська публіка більш охоче відвідувала, бо не потрібна була спе-

ціальна музична підготовка для розуміння цього жанру. Отже, оперета була важливою складовою музично-театрального життя Катеринослава початку ХХ ст.

Безумовно, наведеними прикладами не вичерпується картина музично-театрального Катеринослава початку ХХ ст. Пошук і залучення нового джерельного матеріалу надасть можливість більш ґрунтовно вивчити музичні уподобання катеринославців.

Бібліографічні посилання

1. А. К бенефису И. М. Любова / А. // Рус. Правда. – 1914. – 11 янв.
2. А. Театр и музыка / А. // Рус. Правда. – 1914. – 1 авг.
3. *Абрамовський В.* Театр І. К. Карпенка-Карого у Катеринославі / В. Абрамовський, І. Трало // Зоря. – 1957. – 7 груд.
4. *Авгурь.* Театр Коммерческого собрания / Авгурь // Рус. Правда. – 1914. – 16 янв.
5. *Аліванцева О.* Катеринославська літературно-громадська «газета Степь» (1885–1886) / О. Аліванцева, Н. Василенко // З любові і муки. Розповідь про літературу письменників. – Д., 1994.
6. Б. Оперетта. // Рус. Правда / Б.– 1914. – 19 окт.
7. В.-Дь. Оперетка // Южн. Заря / В.-Дь. – 1910. – 24 апр.
8. Вь. Театр Общественного собрания / Вь. // Рус. Правда. – 1914. – 8 июн.
9. *Дерев'яненко Г. Г.* Катеринославські бали / Г. Г. Дерев'яненко. // Грані. – 2002. – № 4 (24).
10. И. С. Театр миниатюр. Бенефис А. И. Мерц / И. С. // Рус. Правда. – 1914. – 8 янв.
11. Камерный театр. // Рус. Правда. – 1914. – 1 март.
12. Камерный театр. // Рус. Правда. – 1914. – 15 апр.
13. *Капкало Л.* Сонячний дар / Л. Капкало // Дніпро вечірн. – 1972. – 7 черв.
14. Концерт В. В. Кавецкой. // Приднепр. край. – 1915. – 21 июн.
15. *Левенец С.* У домны и на сцене / С. Левенец // Днепров. правда. – 1981. – 13 авг.
16. *Лепин.* Театр Коммерческого собрания. Малороссы / Лепин // Рус. Правда. – 1914. – 19 марта.
17. М. «Жрица огня» / М. // Рус. Правда. – 1914. – 6 дек.
18. Ми. Театр Коммерческого собрания. «Граф Люксембург» // Рус. Правда. – 1914. – 23 окт.
19. *Мищик Ю.* Корифеї сцени на Катеринославщині. До 100-річчя українського професійного театру / Ю. Мищик // Зоря. – 1982. – 27 жовт.
20. *Мороз В.* Семья Алчевских / В. Мороз // Днепр вечерн. – 1981. – 18 авг.
21. *Мороз В.* Сияла яркою звездой / В. Мороз // Днепр вечерн. – 1981. – 3 дек.
22. Овь. Камерный театр / Овь // Рус. Правда. – 1914. – 14 июн.
23. Оперетта. // Южн. Заря. – 1914. – 4 февр.
24. Рус. Правда. – 1911. – 4 янв.
25. Рус. Правда. – 1914. – 10 авг.
26. Рус. Правда. – 1914. – 13 авг.
27. Рус. Правда. – 1914. – 15 апр.
28. Рус. правда. – 1914. – 23 окт.
29. Рус. Правда. – 1914. – 9 мая.

30. Рус. Правда. – 1914. – 8 июн.
31. Степь. – 1885. – 4 авг.
32. Театр Коммерческого собрания // Южн. Заря. – 1914. – 27 февр.
33. *Трало И.* Съёмка кинокартин (Спектакли Н.К. Садовского) / И. Трало // Днепр вечерн. – 1976. – 26 февр.
34. *Трало И.* Театр и музыка / И. Трало // Днепр вечерн. – 1975. – 28 авг.
35. *Трало И.* Павловский Ф. В. / И. Трало // Днепр вечерн. – 1976. – 25 март.
36. *Трало И.* «Наталка-Полтавка» в Катеринославі / И. Трало // Зоря. – 1969. – 9 верес.
37. *Трало И.* Саксаганський П. К. у Катеринославі / И. Трало, В. Чумаченко // Зоря. – 1959. – 17 трав.
38. *Утешева Г. В.* «Емансипація» бально-маскарадної культури Катеринослава на зламі XIX–XX століть / Г. В. Утешева // Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки. Наук. щорічн. – Вип. 5. – Д., 2008.
39. *Утешева Г. В.* Опера в Катеринославі в началі ХХ століття / Г. В. Утешева // Історія та культура Подніпров'я. – Д., 1998.
40. *Утешева Г. В.* «Русское музыкальное общество» та становлення музичної освіти в Катеринославі / Г. В. Утешева // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. Матеріали Першої міжрегіон. Іст.-краєзнавч. конф. (8–9 жовтня 1998 р., м. Дніпропетровськ). – Вип. 1. – Д.: ДДУ, 1998.
41. *Шатров М.* Зимний театр / М. Шатров // Днепров. правда. – 1964. – 31 окт.
42. Энь. Театр Общественного собрания // Рус. Правда. – 1914. – 9 мая.
43. Южн. Заря. – 1914. – 5 июл.
44. Южн. Заря. – 1914. – 10 авг.
45. Южн. Заря. – 1914. – 12 июл.

Надійшла до редколегії 16.10.2011.

УДК 94 (477.74):281.93 «18 / 19»

Н. М. Діанова

ПРОТОІЄРЕЙ С. СЕРАФИМОВ ЯК ДОСЛІДНИК ІСТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Розглянуто наукову діяльність протоієрея С. Серафимова. Проаналізовано його історичні праці, присвячені Півдню України, історії православної церкви та діяльності її архієреїв. Показано внесок протоієрея в розвиток історичної науки.

Ключові слова: історичні дослідження, наукові праці, християнство, наукові товариства.